

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.91.4.38>

## **ДІЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ НОРМ ЩОДО ОКРЕМОЇ КАТЕГОРІЇ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ**

**Дергачов А.К.,**  
*аспірант кафедри кримінального процесу  
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

**Дергачов А.К. Дія кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України.**

В рамках здійснення кримінального провадження забезпечення реалізації засад верховенства права, законності, рівності перед законом і судом та змагальності є ключовим фактором дотримання належної кримінальної процесуальної форми та має неухильно поширюватись на суб'єктів кримінальних-процесуальних правовідносин. В статті встановлено, що чинний Кримінальний процесуальний кодекс України закріплює відповідні особливості щодо можливості встановлення особливого порядку дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб. Визначено, що забезпечення додатковими гарантіями окремих категорій осіб внаслідок виконання останніми відповідних державних функцій є предметом частого європейського огляду в контексті визначення відсутності порушення висхідного принципу рівності. Доведено, що ефективним заходом забезпечення ефективної діяльності визначених суб'єктів є встановлення та реалізація особливих (спеціальних) норм, що забезпечують існування додаткових гарантій, правових інструментів для підтримання нормальної та стабільної професійної діяльності передбачених суб'єктів. У статті досліджено мету застосування визначеної особливості та обґрунтовано важливість наділення окремої категорії громадян України додатковими гарантіями.

Частиною першою статті 480 Кримінального процесуального кодексу України унормовується перелік суб'єктів, до яких застосовується особливий порядок здійснення кримінального провадження. У статті досліджено суб'єктний склад окремої категорії громадян України до якого застосовується особливий порядок здійснення кримінального провадження та визначено особливості поширення дії кримінальних процесуальних норм щодо останніх.

В статті встановлено, що набуття відповідного статусу обмежується часовими рамками, то і поширення особливої форми дії кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України є тимчасовим, а саме до втрати визначеного статусу в передбаченому законодавством порядку. У статті досліджено нормативно-правову основу визначення часових рамок наявності відповідного правового статусу особи, що й зумовлює застосування глави 37 Кримінального процесуального кодексу України та впливає на поширення дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб.

**Ключові слова:** Конституція України; Кримінальний процесуальний кодекс України; дія кримінальних процесуальних норм за колом осіб; особлива категорія громадян України; рівність; правовий статус.

**Derhachov A.K. The effect of criminal procedural norms regarding a certain category of citizens of Ukraine.**

Within the framework of criminal proceedings, ensuring the implementation of the principles of the rule of law, legality, equality before the law and the court, and adversarial proceedings is a key factor in maintaining proper criminal procedural form and should be strictly applied to subjects of criminal procedural legal relations. The article establishes that the current Criminal Procedure Code of Ukraine establishes the relevant features regarding the possibility of establishing a special procedure for the action of criminal procedural norms for a group of persons. It has been determined that the provision of additional guarantees to certain categories of persons as a result of the latter performing relevant state functions is the subject of frequent European review in the context of determining the absence of

a violation of the underlying principle of equality. It is proved that an effective measure to ensure the effective activity of certain subjects is the establishment and implementation of special (special) norms that ensure the existence of additional guarantees, legal instruments to maintain the normal and stable professional activity of the specified subjects. The article examines the purpose of applying the specified feature and substantiates the importance of providing a separate category of citizens of Ukraine with additional guarantees.

Part one of Article 480 of the Criminal Procedure Code of Ukraine regulates the list of subjects to which a special procedure for conducting criminal proceedings is applied. The article examines the subject composition of a separate category of citizens of Ukraine to which a special procedure for conducting criminal proceedings is applied and identifies the features of the spread of the effect of criminal procedural norms in relation to the latter.

The article establishes that the acquisition of the relevant status is limited by time frames, so the extension of a special form of action of criminal procedural norms to a separate category of citizens of Ukraine is temporary, namely, until the loss of the specified status in the manner prescribed by law. The article examines the regulatory and legal basis for determining the time frames for the presence of the relevant legal status of a person, which determines the application of Chapter 37 of the Criminal Procedure Code of Ukraine and affects the spread of the effect of criminal procedural norms over a range of persons

**Key words:** Constitution of Ukraine; Criminal Procedure Code of Ukraine; effect of criminal procedural norms over a range of persons; special category of citizens of Ukraine; equality; legal status.

**Постановка проблеми.** В контексті необхідності забезпечення фундаментального принципу рівності громадян України у комплексі прав та юридичних обов'язків, надважливого значення набуває визначення особливостей дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб. Частиною першою статті 6 Кримінального процесуального кодексу України закріплюється, що кримінальне провадження за правилами цього Кодексу здійснюється щодо будь-якої особи, крім випадків, передбачених частиною другою цієї статті. В той же час, частиною другою статті 6 визначеного закону закріплюється, що особливості кримінального провадження щодо окремої категорії осіб визначаються главою 37 Кримінального процесуального кодексу України. Враховуючи часову обмеженість поширення особливого порядку дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб, видається за необхідне враховувати й ряд інших нормативно-правових актів, якими регулюються законні підстави щодо набуття та припинення (втрати) правового статусу, що зумовлює й видозміну порядку поширення кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Дослідженню питання здійснення кримінального провадження щодо окремої категорії громадян України та суміжним питанням присвятили свої праці багато вчених. Особливу увагу слід сконцентрувати на наукових напрацюваннях наступних науковців: О.В. Капліна; О.М. Дроздов; С.Л. Шаренко; В.В. Зуєв; О.І. Тищенко; І.В. Гловюк та ряд інших. У даному ж дослідженні пропонується визначити дію кримінальних процесуальних норм за колом осіб щодо окремої категорії громадян України, що й обумовлює актуальність обраної тематики.

**Мета статті:** визначити основні аспекти дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб щодо окремої категорії громадян України. Для досягнення зазначеної мети перед дослідженням були поставлені наступні завдання:

- визначити мету наділення додатковими гарантіями окремої категорії громадян України в контексті здійснення кримінального провадження щодо останніх;
- визначити особливості суб'єктного переліку окремої категорії громадян України визначеного у главі 37 Кримінального процесуального кодексу України та поширення дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб щодо останніх;
- дослідити часові межі застосування особливого порядку поширення дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб.

**Виклад основного матеріалу.** Частинами першою та другою статті 24 Основного Закону України унормовується, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану,

місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1]. Дані положення є фундаментальними для здійснення правового регулювання суспільних відносин різного галузевого спрямування та наділенням комплексом прав та юридичних обов'язків відповідних суб'єктів правовідносин. Крім того, ряд міжнародних нормативно-правових актів закріплюють подібні положення з метою забезпечення рівності під час реалізації відповідних правовідносин, а саме: статті 14 та 16 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, статті 1, 2 та 7 Загальної декларації прав людини 1948 року, статті 14 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та положення Протоколу № 12 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року тощо [2, 3, 4].

В Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) визначення рівності розкривається у частині першій статті 10, згідно якої не може бути привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, передбачених КПК України, за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних чи інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, громадянства, освіти, роду занять, а також за мовними або іншими ознаками [5]. Під час здійснення кримінального провадження забезпечення реалізації засад верховенства права, законності, рівності перед законом і судом та змагальності є ключовим фактором дотримання належної кримінальної процесуальної форми та має неухильно поширюватись на суб'єктів кримінальних-процесуальних правовідносин.

Тим не менш, чинний КПК України передбачає відповідні особливості щодо можливості встановлення особливого порядку дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб. В абз.2 частини першої статті 6 КПК України закріплюється особлива форма дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб. Визначенням положенням фіксується, що особливості кримінального провадження щодо окремої категорії громадян України визначаються главою 37 КПК України. Фактично, ключовою особливістю даної дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб є те, що під час здійснення кримінального провадження щодо деяких категорій громадян України передбачається застосування особливого (специфічного) порядку внаслідок відповідного статусу (посадового) особи.

Крім того, слід звернути увагу на рішення Конституційного Суду України від 12 липня 2019 року № 5-р(І)/2019, де закріплюється, що *гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їхніх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних юридичних можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод. Порушення рівності конституційних прав і свобод означає, що особа або група осіб за визначеними у статті 24 Конституції України ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними, отримує привілеї або зазнає обмеження у визнанні, реалізації чи користуванні правами і свободами в будь-якій формі, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та потрібними* [6]. Не вдаючись до детального огляду проблематики можливості надання певних привілеїв відповідним особам, резюмуюмо, що навіть при наявності формальної відмінності в порядку реалізації кримінальних процесуальних правовідносин, це не означає автоматичного порушення частини першої та другої статті 24 Конституції України, в той же час, зазначена особливість зумовлює наявність обґрунтованої мети.

Таким чином, для правомірного застосування особливого порядку дії кримінальних процесуальних норм відносно окремої категорії громадян України має бути обґрунтована мета. Пропонується коротко дослідити даний аспект. Одним із ключових завдань реалізації правової політики в нашій державі є формування відповідних умов для взаємоузгодженої, раціональної та ефективної діяльності органів публічної влади, їх посадових осіб, правозахисних та громадських організацій. А тому, для можливості створення підґрунтя для забезпечення ефективної діяльності визначеного переліку суб'єктів, видається за необхідне інтегрувати та гарантувати належний інструментарій для забезпечення незалежної професійної діяльності посадових осіб органів публічної влади та інших осіб від необґрунтованого та неправомірного впливу чи тиску під час здійснення їх професійної діяльності. Вбачається, що ефективним заходом забезпечення ефективної діяльності визначених суб'єктів є встановлення та реалізація особливих (спеціальних) норм, що забезпечують існування додаткових гарантій, правових інструментів для підтримання нормальної та стабільної професійної діяльності передбачених суб'єктів. Окрім встановлення спеціальних норм щодо здійснення кримінального провадження стосовно суб'єктів визначених главою 37 КПК України,

законодавець закріплює й особливий правовий статус для таких осіб, що є ефективним заходом щодо нівелювання та протидії неправомірному впливу на таких суб'єктів. Отже, ключовою метою закріплення особливої форми поширення кримінальних процесуальних норм за колом осіб є спроба держави забезпечити незалежність функціонування її ключових інституційних одиниць, правозахисних та громадських організацій та протидіяти неправомірному (штучному характеру) кримінальному переслідуванню таких суб'єктів.

Перелік суб'єктів, до яких застосовується особливий порядок здійснення кримінального провадження унормовується у частині першій статті 480 КПК України. Таким чином, відповідно до п.1-10 частини першої статті 480 КПК України особливий порядок застосовується стосовно: народного депутата України; судді, судді Конституційного Суду України, судді Вищого антикорупційного суду, а також присяжного на час виконання ним обов'язків у суді, Голови, заступника Голови, члена Вищої ради правосуддя, Голови, заступника Голови, члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України; кандидата у Президенти України; Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини; Голови, іншого члена Рахункової палати депутата місцевої ради; адвоката; Генерального прокурора, його заступника, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури; Директора та працівників Національного антикорупційного бюро України; Голови Національного агентства з питань запобігання корупції, його заступника.

Оскільки сучасний КПК України у частині третій статті 9 унормовує положення, згідно якого кримінальні процесуальні норми не вичерпуються лише кримінальним процесуальним законом, пропонується звернути увагу на норми інших нормативно-правових актів, що мають значення для здійснення кримінального провадження досліджуваної категорії осіб.

Зокрема, іншими законами, якими здійснюється правове регулювання правового статусу категорії осіб щодо яких здійснюється особливий порядок кримінального провадження слід визначити: Закон України «Про статус народного депутата України» – стаття 49; Закон України «Про Конституційний Суд України» – частина 2 статті 27; Закон України «Про судоустрій і статус суддів» – частини 8 та 9 статті 24; Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» – стаття 31; «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» – стаття 20; Закон України «Про статус депутатів місцевих рад» – стаття 23; та інші. Таким чином, визначення особливої форми дії кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України лежить в площині синтезування положень КПК України та визначених нормативно-правових актів, що фіксують правовий статус, обсяг та зміст наданим відповідним особами додаткових правових інструментів (гарантій), однак виключно за умови, що норми інших нормативно-правових актів не суперечать положенням КПК України.

Забезпечення додатковими гарантіями окремих категорій осіб (як-то «правовий імунітет») внаслідок виконання відповідних державних функціональних обов'язків є предметом частого європейського огляду в контексті визначення відсутності порушення висхідного принципу рівності. Зокрема, правовий імунітет суддів розглядається відповідно до пункту 1 статті 6 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ), якщо переслідує законну мету, а саме належне виконання функції правосуддя (*рішення Європейського суду з прав людини Ернст та інші проти Бельгії*) [7]. В даному випадку, поширення на суддів особливої дії кримінальних процесуальних норм стосовно окремої категорії громадян України узгоджується з нормативним закріпленням статті 5 ЄКПЛ та практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Крім того, дана позиція ЄСПЛ повністю кореспондується з Рекомендаціями Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів № CM/Rec (2010) від 17 листопада 2010 року. Незалежність судової влади, безсумнівно, є суттєвою частиною принципу верховенства права та покликана забезпечувати кожній людині право на справедливий суд, а отже, це не є привілеєм для суддів, а є гарантією поваги до прав та основних свобод людини, що забезпечує довіру до системи правосуддя [8]. І.В. Гловюк, О.М. Дроздов, В.А. Завтур та О.В. Дроздова, звертають увагу, що однакове й уніфіковане застосування закону забезпечує загальнообов'язковість закону, рівність перед законом і правову визначеність у державі, яка керується верховенством права. Єдине застосування законів поліпшує громадське сприйняття справедливості та правосуддя, а також довіру до здійснення правосуддя [9, с. 161].

Не вдаючись до детального огляду обґрунтування поширення особливої форми дії кримінальних процесуальних норм щодо кожного суб'єкта визначеного частиною першої статті 480 КПК України, слід констатувати, що в залежності від сфери діяльності чи напряму виконання функціо-

нальних обов'язків такі особливості видаються обґрунтованими та необхідними для забезпечення публічних інтересів.

Надалі, пропонується звернути увагу на часову дію поширення особливої дії кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України. Отже, враховуючи що набуття відповідного статусу обмежується часовими рамками, то і поширення особливої форми дії кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України є тимчасовим, а саме до втрати визначеного статусу в передбаченому законодавством порядку.

Зокрема, відповідно до Закону України «Про статус народного депутата України» – повноваження народного депутата починаються після складення ним присяги на вірність Україні перед Верховною Радою України з моменту скріплення присяги особистим підписом під її текстом. Повноваження народного депутата припиняються з моменту відкриття першого засідання Верховної Ради України нового скликання [10]. В такому випадку, поширення дії кримінальних процесуальних норм за главою 37 КПК України визначається у профільному нормативно-правовому акті, яким регулюється підстави набуття та втрати відповідного правового статусу. Що стосується суддів, то статтею 81 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» унормовується, що особа, призначена на посаду судді указом Президента України, набуває повноважень судді із здійснення правосуддя, включаючи право на отримання доплат до посадового окладу, за умов зарахування у штат відповідного суду, складення присяги судді і проходження початкової підготовки у випадках та порядку, встановлених визначеним законом [11]. Датою набуття суддею повноважень із здійснення правосуддя визначається дата виконання останньої з цих умов. Таким чином, з визначеного моменту й розпочинається дія кримінальних процесуальних норм в порядку абз. 2 частини 1 статті 6 КПК України щодо судді. В свою чергу, поширення дії кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України завершується після досягнення суддею шістдесяти п'яти років, крім випадків звільнення судді з посади або припинення його повноважень відповідно до Основного Закону України (стаття 126) та Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Слід звернути увагу на особливість визначення дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб щодо кандидата у Президенти України. Вбачається, що визначений суб'єкт набуває не окремо визначену посаду, а саме правовий статус особи, що висувається у кандидати в Президенти України та обмежений часовими рамками проведення виборчого процесу. Враховуючи публічно-політичні особливості організації та проведення виборчого процесу, основною причиною визначення законодавцем такої особи у переліку в частині першій статті 480 КПК України є мінімізація ризиків неправомірного втручання у політично-агітаційну діяльність особи, у тому числі за допомогою штучного кримінального переслідування. Відповідно до частини сьомої статті 103 Виборчого кодексу України – Центральна виборча комісія приймає рішення про реєстрацію кандидата на пост Президента України або про відмову в реєстрації кандидата на пост Президента України за результатами перевірки щодо наявності чи відсутності підстав для прийняття рішення про реєстрацію або про відмову в реєстрації кандидата на пост Президента України протягом п'яти днів з дня прийняття визначених у цій статті документів [12]. Припиняється такий статус, зокрема з підстав та в порядку статті 105 визначеного закону.

Пропонується звернути увагу на ще одну особливість закріплення переліку суб'єктів у частині 1 статті 480 КПК України – це відсутність в ньому Президента України. Відповідно до частини 1 статті 105 Основного Закону України – Президент України користується правом недоторканності на час виконання повноважень. Згідно із Рішенням Конституційного Суду України від 10 грудня 2003 року № 1-17/2003 закріплюється, що *право недоторканності Президента України треба розуміти як органічну складову його конституційного статусу, що має на меті забезпечення умов для реалізації покладених на нього повноважень. Корегування змісту цього права неможливе без внесення відповідних змін до Конституції України* [13]. Таким чином, за позицією Конституційного Суду України положення частини першої статті 105 Основного Закону України, доцільно інтерпретувати наступним чином: Президент України на час виконання повноважень не несе кримінальної відповідальності, а отже проти нього не може бути порушена кримінальна справа. В свою чергу, це дає змогу стверджувати, що поширення дії кримінальних процесуальних норм стосовно Президента України є обмеженим в строки перебування його на визначеній посаді.

Не менш важливого значення набуває визначення сфери дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб за особливою дією щодо Уповноваженого Верховної Ради з прав людини (омбудсмена). Відповідно до статті 7 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини»

– повноваження Уповноваженого починаються з моменту складення присяги [14]. Що стосується підстав припинення перебування на посаді такої особи та відповідно й втрати правового статусу, що трансформує поширення кримінальних процесуальних норм за колом осіб до необхідності врахування положень глави 37 КПК України, то це закріплюється у статті 9 досліджуваного закону. Визначення меж часової дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб щодо інших окремих категорії громадян України зумовлює врахування наступних нормативно-правових актів: Конституція України, Закон України «Про Рахункову палату», Закон України «Про статус депутатів місцевих рад», Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Закон України «Про прокуратуру», Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України», Закон України «Про запобігання корупції» та інші.

Висновок. Ключовою метою запровадження особливостей поширення дії кримінальних процесуальних норм за колом осіб в порядку абз.2 частини першої статті 6 КПК України є намагання держави забезпечити самостійність, незалежність та підтримання належних умов для здійснення особами, що визначені у частині 1 статті 480 КПК України своїх повноважень та протидіяти прояву загрозам здійснення неправомірного впливу на їх діяльність.

Враховуючи що набуття відповідного статусу особами, на яких поширюється особливості глави 37 КПК України обмежується часовими рамками, то і поширення особливої форми дії кримінальних процесуальних норм щодо окремої категорії громадян України є тимчасовим, а саме до втрати визначеного статусу такими особами у передбаченому законодавством порядку.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 15.10.2025).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_043#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text) (дата звернення 15.10.2025).
3. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_015#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text) (дата звернення 15.10.2025).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text) (дата звернення 15.10.2025).
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення 15.10.2025).
6. Рішення Конституційного Суду України від 12.07.2019 року № 5-р(І)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-19#Text> (дата звернення 15.10.2025).
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ернст та інші проти Бельгії» (Ernst and Others v. Belgium) від 15.07.2003 року, заява № 33400/96. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61228> (дата звернення 15.10.2025).
8. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки № CM/Rec(2010)12 від 17.11.2010 року. URL: <https://rm.coe.int/16807096c1> (дата звернення 15.10.2025).
9. Глов'юк І.В., Дроздов О.М., Завтур В.А., Дроздова О.В. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Право України. 2022. № 1. С. 156–189.
10. Закон України «Про статус народного депутата України» від 17.11.1992 року № 2790-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2790-12#Text> (дата звернення 15.10.2025).
11. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 року № 1402-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення 15.10.2025).
12. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 року № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text> (дата звернення 15.10.2025).
13. Рішення Конституційного Суду України від 10.12.2003 року № 1-17/2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-03#Text> (дата звернення 15.10.2025).
14. Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23.12.1997 року № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення 15.10.2025).